

HANS OLDEWARRIS

LIEFDE VOOR DE HOLLANDSE BOUWKUNST

ARCHITECTUUR EN TOEGEPASTE KUNST BIJ UITGEVERSMATSCHAPPIJ KOSMOS 1923-1960

Rotterdam (nai010 uitgevers) 2017, 608 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 94 6208 316 5, € 49,95

In de afgelopen decennia is er veel aandacht geweest voor de productie en verspreiding van architectonische ideeën via boeken, vaktijdschriften en andere publicaties. Toch blijven nauwkeurige studies naar hoe deze publicaties tot stand kwamen en functioneerden helaas schaars. Prikkelende stellingen over het belang van publicaties – en breder: media – voor de historische ontwikkeling van de architectuur kunnen niet goed op waarde worden geschat zolang we zo weinig weten over hoe deze publicaties werden uitgegeven, geredigeerd, volgeschreven, vormgegeven, gefinancierd, gedistribueerd en geconsumeerd.

Liefde voor de Hollandse bouwkunst, de handelseditie van de gelijknamige dissertatie waarop Hans Oldewarris in 2016 promoveerde aan de Universiteit Leiden, is een waardevol boek, omdat het erin slaagt dit gapende historiografische gat deels te vullen. Oldewarris reconstrueert en beschrijft het fonds van Uitgeversmaatschappij Kosmos tussen 1923 en 1960, een periode waarin het ‘een belangrijke, zo niet de belangrijkste’ uitgeverij was op het gebied van architectuur, kunst en toegepaste kunst. Kosmos werd in 1923 opgericht als dochteronderneming van de N.V. Weduwe J. Ahrend & Zoon, een veelzijdig bedrijf dat naast een handel in kantoorartikelen ook een in technische publicaties gespecialiseerde boekhandel en uitgeverij omvatte. Die technische uitgeverij incarneerde in Kosmos, hoewel ook Ahrend zelf al snel zijn uitgeversactiviteiten hervatte. Onder directeurschap van Jac. van der Kolk van 1923 tot 1961 groeide Kosmos uit tot een algemene uitgeverij met onder meer een sterke fictiepoet rond succesauteurs Belcampo en Jan Mens en belangrijke technische en populair-weten-

schappelijke segmenten. Van der Kolks speciale belangstelling ging echter uit naar architectonische en bouwkundige onderwerpen. De uitgever had, in de woorden van auteur J.G. Wattjes, een grote ‘liefde voor de Hollandse bouwkunst’ en die liefde resulteerde vooral in de vooroorlogse periode in een niet aflatende stroom boeken over bouwtechniek, contemporaine architectuur, landelijke bouwkunst en interieurontwerp.

In *Liefde voor de Hollandse bouwkunst* worden de verschillende fondssegmenten van Kosmos – zeventien in totaal – systematisch beschreven, maar de nadruk ligt op het segment architectuur en toegepaste kunst. De belangrijkste onderzoeksvraag is daarbij ‘onder welke omstandigheden en dankzij welke werkwijze en beslissingen’ het fonds van Kosmos tot stand kwam. Twee casestudies worden in het boek verder uitgediept, *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst (1924-1926)* van J.G. Wattjes – volgens Oldewarris het eerste Nederlandse koffietafelboek over architectuur – en het indertijd minder succesvolle maar nu heel bekende *Bouwen bauen bâtir building (1932)* van J.B. van Loghem. Daarnaast gaat de schrijver uitgebreid in op een selectie van niet-gerealiseerde uitgaven, zoals een Dudok-monografie en een trits gestrande boekprojecten van Jan Wils. Belangrijk om te vermelden zijn de fondscatalogi van N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon, Kosmos en Argus (een naoorlogse dochteronderneming van Ahrend), die door de schrijver nauwgezet zijn gereconstrueerd en samen 120 pagina’s in het boek beslaan.

Hans Oldewarris gaf met Peter de Winter van 1983 tot 2013 leiding aan de in architectuur en toegepaste kunst gespecialiseerde uitgeverij 010. Bovendien redi-

geert hij sinds 2013, tot voor kort met Sjoerd van Faassen en Herman van Bergeijk, het tijdschrift *Eigenbouwer*, dat met enige regelmaat ruimte biedt aan onderzoek naar architectuurpublicaties en publicerende architecten. Als doorgewinterd boekenman schrijft Oldewarris met zeldzame helderheid over de praktische kanten van het uitgeversbedrijf: over honoraria, contracten en oplages, prospectussen, fondscatalogi en financieringsvarianten. Ook komt de dynamiek tussen de uitgever en auteurs, vormgevers, drukkers, recensenten, tijdschriftredacties, boekwinkels en andere actoren mooi in beeld, net als de concurrentiepositie van Kosmos in een drukbezette markt, met de Rotterdamse uitgeverij W.L. & J. Brusse – waarover Oldewarris eerder schreef – als belangrijkste tegenstrever.

Kosmos publiceerde (vaak meerdere) boeken van indertijd bekende architectuurschrijvers en schrijvende architecten als Paul Bromberg, W.M. Retera, J.J. Vriend, J.P. Mieras en L. Zwiers. Er werd samengewerkt met architectuurfotografen zoals Bernard F. Eilers, C.A. Deul en E.M. van Oijen en typografen en vormgevers als Sjoerd de Roos, Jan van Krimpen, André Vlaanderen en Paul Schuitema. Met voorsprong de belangrijkste en meest productieve auteur in het fondssegment architectuur van Kosmos was J.G. Wattjes (1879-1944), die door Oldewarris zelfs – ironisch? – als de twintigste-eeuwse Vitruvius wordt getypeerd. De ingenieur Wattjes werd in 1918 benoemd als hoogleraar aan de Polytechnische Hoogeschool in Delft. Amper een jaar later werd hij met een boekvoorstel benaderd door Van der Kolk, die op dat moment nog werkzaam was voor de technische boekhandel en uitgeverij N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon. Uiteindelijk verschenen van zijn hand achttien bouwtechnische boeken en verschillende architectuurboeken bij Kosmos en voorloper Ahrend. Op bouwtechnisch gebied was zijn belangrijkste bijdrage het tiendelige handboek *Constructie van gebouwen*, maar bij een algemener publiek maakte de auteur naam met het tweedelige architectuuroverzicht *Nieuw-Nederlandsche Bouwkunst*, dat dankzij viertalige fotobijdragen ook in het buitenland goed verkocht. En passant publiceerde Wattjes ook nog eens twee populair-wijsgerige titels bij de Leidse uitgeverij W.D. Meinema.

In de inleiding en het nawoord laat Oldewarris zich kritisch uit over de persoonlijkheidscultus die is ontstaan rond literaire uitgevers zoals Geert van Oorschot, Bert Bakker en Emanuel Querido, gevoed door biografieën waarin de uitgever wordt neergezet als spilfiguur in het literaire veld, die auteurs kan maken of breken en manuscripten ‘kneedt en boetseert tot de zaak tot bloei komt’. Dergelijke studies zijn eerder uitgeversgeschiedenissen dan uitgeverijgeschiedenissen, aldus Oldewarris. Bovendien absorbeert deze minderheid van markante literaire uitgevers alle

academische belangstelling, waardoor uitgeverijen als Kosmos buiten beeld blijven.

Oldewarris schetst een breed beeld van de uitgeverij Kosmos, het fonds, de belangrijkste segmenten en de sleutelauteurs. Toch is ook *Liefde voor de Hollandse bouwkunst* naar mijn idee naast een uitgeverijgeschiedenis een uitgeversgeschiedenis. Van der Kolks naam staat weliswaar niet op de titelpagina, maar de titel zelf slaat wel degelijk op hem. Ook valt de periodisering van het onderzoek van Oldewarris, van 1923 tot 1960, bijna helemaal samen met diens directeurschap. Na zijn vertrek in 1961 publiceerde Kosmos nog maar zeer incidenteel boeken over architectuur, kunst en toegepaste kunst. Soms is er een indicatie dat Kosmos groter was dan Van der Kolk, bijvoorbeeld wanneer de directeur na de Tweede Wereldoorlog aan een auteur schrijft: ‘Van ons personeel ontbreekt helaas nog één man. Hij was van Joodse afkomst en zal wel niet meer terugkeren.’ Maar uiteindelijk is het Van der Kolk die centraal staat.

Dat kan misschien ook niet anders. Ten eerste doordat Van der Kolk hoogstwaarschijnlijk zelf de samensteller was van het Kosmos-correspondentiearchief waarop het onderzoek voor een groot deel berust. En ten tweede doordat Van der Kolk zich ogenschijnlijk met alle facetten van het uitgeversbedrijf bemoeide, van het scouten van auteurs tot de afbeeldingkeuze en het onderhouden van contact met mogelijke recensenten en geïnteresseerde tijdschriftredacties. Hij schiftte zelf interessante onderwerpen en invalshoeken uit het aanbod van kranten, tijdschriften en buitenlandse literatuur; hij zocht bij deze onderwerpen zelf auteurs en stelde de contracten op; hij bleef ook tijdens het schrijfproces nadrukkelijk met de auteurs in contact, gaf hen suggesties en stuurde relevante literatuur. Zo ontving Wattjes in de voorbereiding van *Nieuw-Nederlandse Bouwkunst* twee afleveringen van *Wasmuths Monatshefte* over Nederlandse bouwkunst, een monografie gewijd aan architect J.A.G. van der Steur, een boek over H.P. Berlage en het tweedelige *Landhuisbouw in Nederland* van Herman van der Kloot Meijburg.

In de architectuurgeschiedenis is het gebruikelijk de schepping van een architectuurboek te zien als een solodaad van de auteur – diens volledige ‘auteurschap’ over de inhoud en vorm van de twee kanten en alles daartussen staat buiten kijf. Het geval Van der Kolk laat zien dat uitgevers, zeker die van het ondernemende soort, een groot aandeel konden hebben in de totstandkoming van canonieke publicaties. Een goed voorbeeld is *Bouwen bauen bâtir building* van J.B. van Loghem. Van der Kolk had na lezing van een kritische recensie van Wattjes’ *Nieuw-Nederlandse Bouwkunst* bij de krantenredactie geïnformeerd naar de recensent. Dat bleek Van Loghem te zijn. Van der Kolk zocht contact en vroeg de architect of hij zijn ideeën over

nieuwe architectuur kon uitwerken tot een boek. Dergelijke voorbeelden laten zien hoe actief en aanwezig Jac. van der Kolk was als directeur van Kosmos en geven een indicatie van zijn centrale plek in het architectuurdiscours van de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw.

Oldewarris is erin geslaagd een goed beeld te schetsen van de werkwijze van Van der Kolk en Kosmos en de omstandigheden waarin die werkwijze tot stand kwam. Op de vraag hoe die werkwijze verschilt van de concurrentie moet hij het antwoord schuldig blijven, omdat behalve naar Kosmos en Brusse nog geen serieus onderzoek is verricht naar in architectuur en toegepaste kunst gespecialiseerde uitgeverijen. Hoe vond

de werving van auteurs en de financiering en distributie van boeken plaats bij uitgeverijen als Van Mantgem & De Does, L.J. Veen, C. Misset of Moorman's Periodieke Pers, die tijdens het interbellum belangrijke architectuurboeken of -tijdschriften uitgaven? Was Van der Kolk als directeur exemplarisch of was bij deze uitgeverij de verantwoordelijkheid meer uitgesmeerd over verschillende posten? We weten het simpelweg niet. Dat is misschien het ondankbare lot van een nauwkeurige uitgeverij/uitgeversgeschiedenis als *Liefde voor de Hollandse bouwkunst*. Het historiografische gat wordt aanzienlijk verkleind, maar tegelijk wordt zichtbaar hoe groot dat nog altijd is.

ROEL GRIFFIOEN

MICHEL PURMER

HET LANDSCHAP BEWAARD NATUUR EN ERFGOED BIJ NATUURMONUMENTEN

Hilversum (Uitgeverij Verloren) 2018, 472 pp.,
ills. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 90 8704 751 1, € 39

In 2018 promoveerde historisch geograaf Michiel Purmer aan de Vrije Universiteit op een proefschrift over de ontwikkeling in het denken over natuur en erfgoed in de Nederlandse natuurgebieden in het algemeen, en de terreinen van Natuurmonumenten in het bijzonder. Van dat proefschrift verscheen een fraai uitgegeven handelseditie. Die sluit aan op actuele discussies over 'landschapspijn', verlies aan biodiversiteit door landbouw, de wens om natuurlijke processen meer ruimte te geven ('rewilding') en de vraag om landschapsbescherming als reactie op de energietransitie. Ook vanuit de erfgoedzorg is er behoefte aan dit type onderzoek. Sinds de nota Belvedere (1999) en de Visie Erfgoed en Ruimte (2011-2016) staat de relatie tussen natuur en erfgoed nog sterker dan voor-

heen op de agenda. Dit proefschrift geeft de benodigde verdieping en laat zien dat dit een oude discussie is, die binnen Natuurmonumenten al tot heftige debatten heeft geleid. En hoewel dit per periode en per gebied tot andere accenten heeft geleid, toont Purmer aan dat de samenhang tussen natuurbehoud en cultuurbehoud binnen de vereniging een constante factor was.

Al sinds het begin van de natuurbescherming rond 1900 is er discussie over de wijze waarop binnen natuurprojecten wordt omgegaan met cultuurhistorie. Dit polariseerde in de jaren 1980, toen natuurbouw en de nadruk op het herstel van natuurlijke processen dominant werden, vaak ten koste van oude cultuurlandschappen. Historisch geografen (zoals Hans Re-